

ART IN DEMOCRACY

VÕITLUS DEMOKRAATLIKE VÄÄRTUSTE EEST EUROOPA
NÜÜDISKUNSTNIKE PILGU LÄBI

Euroopa Parlament

© Euroopa Liit, 2023

See väljaanne ilmus Luxembourgis teavitamise eesmärgil Euroopa Parlamendi kaasaegse kunsti kogust pärit näituse Kunst demokraatias raames, eesmärgiga anda harivat teavet kunstnike tausta ja kunstipärandi kohta, kelle teoseid eksponeeritakse, ning säilitada ja edendada nende panust Euroopa kultuuripärandisse.

See väljaanne on mõeldud rangelt mitteäriliseks kasutamiseks Euroopa Parlamendi ruumides. Selle väljaande sisu volitamata kasutamine, reprodutseerimine või levitamine on rangelt keelatud. Teatud piltide edasist kasutamist väljaspool siin ettenähtud eesmärke võivad piirata kunstnike või muude kolmandate isikute autoriõigused. Euroopa Parlament loobub igasugusest vastutusest, mis võib tekkida seoses loata kasutamisega.

SABAMi repertuaari kuuluvate teoste reprodutseerimine, kohandamine, osaline muutmine või ülekandmine televisioonis, kaabeltelevisioonis või veebis on keelatud, välja arvatud juhul, kui selleks on eelnevalt saadud luba.

Belgia autorite, heliloojate ja kirjastajate ühingult SABAM, mis asub aadressil rue d'Arlon 75- 77 à 1040 Bruxelles, Belgique.

Tel: 02/286 82 80,

Veebisait: <http://www.sabam.be>

E-post: visual.arts@sabam.be

MIKS „KUNST JA DEMOKRAATIA“?	4
1. EUROOPA LIIT. EUROOPA EHTAMISE PROJEKT. DEMOKRAATIA JA SELLE MÄNGUREEGLID	6
2. KODANIKUOSALUS JA POLIITILINE AKTIIVSUS	10
3. KODANIKE SUHTED AVALIKU HALDUSE JA KOHTUASUTUSTEGA	12
4. DEMOKRAATIAT ÄHVARDAVAD RISKID JA OHUD	14
5. MASSIMEEDIA JA DEMOKRAATIA	20
6. DEMOKRAATIA JA LINNAMUUTUSED	24
7. KUNSTI DEMOKRATISEERIMINE	26
MÄRKUSED	29
LISAMATERJAL	30

LAADIGE ALLA
ÕPETAJA JUHEND
JA TOOGE NÄITUS
KLASSIRUUMI

MIKS „KUNST JA DEMOKRAATIA“?

Mis on demokraatia? Miks on Euroopa Liit võtnud omaks demokraatlikud väärtused? Euroopa Parlamendi kaasaegse kunsti kogu sisaldab märkimisväärsel hulgal kunstiteoseid, mis võivad aidata neile küsimustele vastuseid leida. Sellel näitusel näeme, kuidas Euroopa eri riikidest pärit kujutavad kunstnikud on demokraatiat tõlgendanud.

Valitud kunstiteoseid võib võtta kui kriitilist ja isiklikku käsitust kunstnikelt, kes on oma loomingus väljendanud selget seisukohta demokraatia kaitseks. Need teosed aitavad suurendada teadlikkust vajadusest seista demokraatlike vabaduste eest ning tuletavad meile meelde, et peame jääma valvsaks ja osalema sellistes otsustavates demokraatlikes protsessides nagu Euroopa Parlamendi valimised. Need kunstiteosed meenutavad meile, et ka Euroopa kodanikud saavad demokraatia kaitsmisest osa võtta, hääletades 2024. aasta juunis toimuvatel Euroopa Parlamendi valimistel.

Lisaks tuuakse näitusel oskuslikult välja põhiaspektid, mida iga elujõuline demokraatia vajab, nagu mängureeglite järgimine ja kodanike poliitiline kaasamine. Näitus käsitleb ka muid olulisi küsimusi, mis on keerukad ja panevad meie demokraatlikud väärtused proovile, nagu kodanike ja institutsioonide vahelised suhted, massimeedia roll ning võime edastada selget ja usaldusväärset teavet, riigivõimu piirid seoses kodanike eraelu ja isiklike algatusega või ränne ja riikide vahel liikumine.

Mõned kaasaegse kunsti olulised suundumused heidavad tänapäeva maailma sotsiaalsele ja poliitilisele tegelikkusele analüüsiva ja kriitilise pilgu, milles sageli on teatud annus ironiat, sarkasmi, skeptilisust või teravust. Neid iseloomustab tugevalt intellektuaalne, eetiline ja mõnel puhul avalikult poliitiline seisukohavõtt, mida nii paljud kunstnikud 20. ja 21. sajandil viljelema hakkasid.

Kunstiteose kriitiline pilk võib läbistada meie üheilbalisena tunduva argielu ja tõusta sellest kõrgemale, et paljastada need tahud, mis jäävad sageli märkamata, tuua esile ebamugavad tõed ning tõstatada eetilisi ja ajaloolisi küsimusi. Selline kunst tahab hoiatada ja nõu anda, vahedalt kommenteerida ja mõtteid teritada.

Kunst on võimas vahend, mille abil teavitada mitmesugustest probleemidest ja suurendada teadlikkust, sest ta võimaldab väljendusviise, mida kirjalik ja suuline keel ei suuda. Kunstil on võime liigutada ja ühendada. Kunst suudab äratada mõtteid ja ideid ning anda lähtepunkti kodanikuühiskonna dialoogile, sügavamatele vestlustele selle üle, mis on kogukonna jaoks oluline, ning ületada polariseerunud vaated mõnele probleemküsimustele¹.

Nüüdisaja kujutava kunsti maastikult leiab selliseid suundumusi nagu artivism (kunstiaktivism), kaasav kunst, kogukonnakunst, ökokunst jne. Neis käsitatakse kunsti protestirelvana ning selliste poliitilise olemusega küsimuste ja probleemide püstitajana, mis võiksid demokraatias arutelu tekitada.

Kunstist saab nii kommunikatsiooni- ja poliitikavahend, mis keskendub muutustele ja ühiskonna ümberkujundamisele – sellise kunsti keel väljub akadeemilistest ringkondadest ja muuseumimaailmast, et liikuda edasi teistesse valdkondadesse ja jõuda laiemale publikuni. See oli ka üks püüdlustest, mis eri strateegiaid ja eesmärke appi võttes lõi soodsa pinnase mitmele 20. sajandi avangardsele kunstivormile, nagu dadaism, sürrealism või hiljem kontseptuaalkunst.

Seevastu ei ole olnud just palju kunstilisi algatusi, kunstirühmitusi või -liikumisi, mille nimetuses oleks kasutatud sõna „demokraatia“. Üks juht, kus seda mõistet kasutati kunstirühmituse nimes, oli 1974. aastal, kui moodustati rühmitus „Artists for Democracy“ („Kunstnikud demokraatia nimel“), millel oli „selge jõuline eesmärk: väljendada solidaarsust rahvusvaheliste poliitiliste võitlustega. Eksperimentaalsed kunstipraktikad, mida rühmitus viljeles, ei olnud mitte üksnes uus kunstiline väljendusviis, vaid alternatiivne poliitilise mõtteviisi väljendamise ja poliitiliste avalduste tegemise vorm. [...] „Artists for Democracy“ muutsid solidaarsuse loominguliseks poliitiliseks aktiks².“

Ei maksa unustada, et sellel näitusel välja pandud kunstiteosed, nagu paljud teised teosed kunstikogudes ja -näitustel üle terve Euroopa, on suuresti sündinud tänu võimalusele, et demokraatlikus ühiskonnas saavad inimesed oma arvamusi ja mõtteid eri viisidel ja eri vahendite abil vabalt väljendada. Üks sellistest kommunikatsiooniviisidest on kunstiline, seotud intellekti ja kriitilise mõtlemise arendamisega, nagu on tõdenud Euroopa Parlament:

„Euroopa kultuurilise mitmekesisuse ja oma ühiste juurte tundmise edendamise aluseks on kunstiline väljendusvabadus, kunstnike ja kultuuritegelaste võimed ja pädevused, elujõuliste ja paindlike kultuuri- ja loomesektorite olemasolu nii avalikus kui ka erasfääris, nende loomingulisus ja uuenduslikkus ning võime toota ja levitada oma teoseid suurele ja mitmekesisele Euroopa publikule³.“

„Arvestades, et Euroopa on kultuurilise, sotsiaalse, keelelise ja usulise mitmekesisuse osas tohutult rikas; arvestades sellega seoses, et Euroopa tuleviku jaoks omavad kesksel tähtsust sellised meie ühiskondi koos hoidvad ühiseväärtused nagu vabadus, sotsiaalne õiglus, võrdõiguslikkus ja diskrimineerimiskeeld, demokraatia, inimõigused, õigusriigi põhimõtted, sallivus ja solidaarsus; (...) rõhutab Euroopa kunstiloo rikkust seoses selle panusega kultuurilisse mitmekesisusse ning selle rolliga Euroopa Liidu väärtuste levitamisel ja Euroopa kodanike kriitilise mõtlemise arendamisele kaasaaitamisel (...)“⁴.

1. EUROOPA LIIT. EUROOPA EHITAMISE PROJEKT. DEMOKRAATIA JA SELLE MÄNGUREEGLID

Meie demokraatiast kantud kunstiteekond algab teostega, mis kujutavad optimistlikult ja entusiasmi Euroopa projekti elluviimist.

1980. aastate lõpus lõi Françoise Schein rea reljefseid tahvleid, mis meenutavad nüüdisaegsete suurlinnade arendusplaanide või taristu- ja sideliinide kaarte (metroo- ja rongiliinid, põhimaanteed, lennuliinid).

Tema „**Ideoglyphe Européen**“ (1988) koosneb teede ja suundade risti-rästi labürindist, mis on asetatud tahtlikult roosteseks muudetud metallpinnale. Siuglevate teede võrgustikus sädelevad väikesed elektripirnid, mis tähistavad ELi pealinnade asukohti. Kogu ansambli kroonib rida väikesi kellasid, mis osutavad ajavöönditele ja mis Scheini kavatsuse kohaselt peaksid kõik olema riikide üksteisevahelise mõistmise ja kokkuleppe märgina õigeks sätitud: „*mettre des montres à l'heure = signe de l'entente, accord*“⁵.

1997. aastal, kui Euroopa Parlament kunstiteose omandas ja seda parlamendis esitleti, kirjeldas Schein oma tahvel-bareljefi kui „*abstraktset teost, mis käsitleb tegelikult Euroopa ehitamist. See näitab pidevas arengus ja hoogsas liikumises kontinenti ning teos valmis kaks aastat enne Berliini müüri langemist. Pärast Teist maailmasõda Euroopat põhjalikult raputavat sündmust ette kuulutava teose tegin pärast seda, kui olin elanud kümme aastat New Yorgis, ning see pikk eemalviibimise ja võõrastuse periood võimaldas mul kahtlemata tänu väljastpoolt vaatamisele aru saada ühtekuuluvusest, mis eksisteerib kõigi Euroopa riikide vahel, ühtekuuluvusest, mille tekitab üks rahvas – eurooplased*“⁶.

Schein käsitas „Ideoglyphe“i ka esimesena suureformaadiliste teoste sarjas, mida ta oli teinud alates 1989. aastast. Kunstnik on teostanud eri Euroopa pealinnade metroojaamades ka rahvusvahelise linnakunsti projekti, mille aluseks oli sama põhimotiiv: võrgustik, mille eesmärk on väljendada tihedat seost teadmiste ja demokraatia vahel⁷.

Ka skulptuur „**Parlamento europeo (1979)**“ on sümbolne objekt, mis kujutab Euroopa Parlamenti kui Euroopa parlamentaarse demokraatia mootorit ja edasiviijat. Selle autor **John Vassar House** kujundas suure kompassi, astrolaabi või teadusliku navigatsioonivahendi sarnase objekti, mis kujutab sümbolsest spetsiifilisest hetkest Euroopa projekti ajaloos 1979. aastal:

„*Parlamento europeo*“ nimeline teos tähistab 1979. aasta Euroopa Parlamendi valimisi ja hetke, mil mitmed Euroopa riigid hakkavad liiduga ühinema. Olemasolevad liikmesriigid moodustavad erikujuliste sakkidega tugeva rõnga. Uued liikmed on valmis ühinema tsentrifugaaljõuga.⁸“

Lisaks andis skulptuuri välimus olulise viite pädevuste jaotusele Euroopa Ühenduses:

„*Väike lamineeritud rõngas, mis pöörleb ümber oma kolme vardaga telje – mis tähistavad nõukogu, komisjoni ja kohtusüsteemi – kujutab endast mittedeandlike funktsioonide mehhanismi.*“⁹“

Need aluspõhimõtted on muudetud põnevaks pöörlevaks kompassi või kella sarnaseks mehhanismiks, mis oma telje suhtes dünaamilise kaldu asendiga tähistab 1979. aastal Euroopa Liitu moodustanud riikide ja peatselt ühinemist ootavate riikide kooskõlastatud tegevuse kulgemist.

Olles loonud selle skulptuuri kui „*mälestuseseme tohutult ajaloolisest hetkest, mil toimusid esimesed üldised Euroopa Parlamendi valimised*“, andis Vassar veelgi vihjeid teose tähenduse kohta: „*Rõnga sakilised elemendid tähistavad üheksat liikmesriiki, iga sakk on eri suurusega, olenevalt liikmesriigi hääle arvust. Elementide välispinnad väljendavad riikide individuaalsust, samas kui rõnga sisepind näitab nende koondumist nende ühte üksusesse – Euroopa Parlamenti.*“

Kolm vastupäeva liikumist sisemisel rõngal tähistavad vastavalt Prantsusmaad – Saksamaad, Beneluxi – Itaaliat ja Taanit – Suurbritanniat – Iirimaa, vastavalt hiljutise Euroopa koostöö kronoloogiale. Kreeka ootab tasakaalukat ringi sisenemist. Skulptuuri pjeestaal, mis sümboliseerib valijaskonda, koosneb mitmesugustest poliitikafoovustest, millele tugineb kogu parlamendi struktuur. Need hoovused koonduvad kineetiliseks jõuks, mis annab tuge parlamendi tegevusele.¹⁰“

Maal „**Hémicycle Strasbourg**“ (1987) kujutab Euroopa Ühenduse seadusandlikku võimu. Näeme fragmenti Euroopa Parlamendi Strasbourgi istungisaalist täiskogu istungi ajal, mida juhatas 1987. aastal P. Daenkert. Maal on tõenäoliselt tehtud omaaegse foto järgi, mida **John Goudie Lynch** on tõlgendanud dokumentaalse ja tehnilise täpsusega.

J. G. Lynch saadetud foto: maali esitus Euroopa Parlamendis, umbes 1987–1988

Euroopa Parlamendi teise suure istungisaali lähedal Brüsselis kõrgub gravitatsioonijõudu trotsides Belgia skulptori **Olivier Strebelle**'i monumentaalne „**Confluences**“ (1989), mis on tema üks tehniliselt hiilgavamaid teoseid. Kunstnik püstitas Spaaki hoone aatriumisse imposantse teraspuu – tugeva tüve, mille ümber põimuvad, sirutuvad ja õõtsuvad arvukatest terastorukestest harud. See vaba ja orgaaniline struktuur sümboliseerib, nagu tema nimest nähtub, kokkupuuteid ja kohtumisi, vendlust ja head üksteisemõistmist – asjaolu, et Euroopa rahvad peavad üleval hoidma omavahelist suhtlust ja ühiseid ettevõtmisi¹¹.

OLIVIER STREBELLE (1927–2017)

Belgia

„CONFLUENCES“, 1989

poleeritud roostevaba teras, 3200 x 1400 x 1300 cm
Kunstniku kingitus aastast 1992

FRANÇOISE SCHEIN (SÜND. 1953)

Belgia

„IDEOGLYPHE EUROPÉEN“, 1988

oksüdeeritud metallplaat, 200 x 200 x 40 cm

Kinkinud Suzanne Delevoy 1996. aastal

JOHN VASSAR HOUSE (1926–1982)

Ameerika Ühendriigid

„PARLAMENTO EUROPEO 1979“, 1979

pronks puitsoklil, 95 x 165 cm

Itaalia riigi kingitus president Colombale, 1979

JOHN GOUDIE LYNCH (SÜND. 1946)

Madalmaad

„HÉMICYCLE STRASBOURG“, 1987

õli tahvliil, 96 x 194 cm

Kunstniku kingitus

2. KODANIKUOSALUS JA POLIITILINE AKTIIVSUS

Fabian Edelstami maalitud **Paul Henry Spaaki** portree, **Sahharovi mõttevabaduse auhinna** plakat (1993. aasta eksemplar) ja Josef Antalli **kirjutusmasin**, oma omaniku intellektuaalse ja poliitilise tegevuse tunnistaja, viitavad kõik sümbolsetele isikutele, kes esindavad võitlust vabaduse ja demokraatlike väärtuste eest Euroopas. Nad on ilmekad näited sellest, kui vältimatult vajalik on parlamentaarse demokraatia sünniks ja õitsenguks mõningate silmapaistvate poliitikute pühendumus, visa töö ja teerajamine.

Demokraatia vajab oma kangelasi, sealhulgas mitte ainult üldsusele tuntud ja kuulsaid, vaid ka anonüümseid, nagu tavakodanikud **Paul Grahmi** fotodel. Ta pildistab inimesi sageli näiliselt juhuslikult ja spontaanselt, tänaval või siseruumides. Parlamendi kunstikogusse kuuluv foto vihjab paradoksaalsel kombel nende inimeste olemasolule just puudumise kaudu, sest Belfasti linna unarusse jäetud nurgas asuva lihtsa betoonpingi juures ei viibi kedagi.

Maalikunstnik **Jörg Immendorff** nägi kunstis sotsiaalsete ja poliitiliste murede leevendajat. Guašš „**Wähle!**“ (1979) pärineb ajast, mil kunstnikul valmis tema kuulsaim pildisari „Cafe Deutschland“ (1977–1982)¹². See väike maal paberil – „Wähle!“ – on kirglik üleskutse vabalt sõna võtta ja valida erinevate alternatiivide vahel, osutades seega aktiivsele osalemisele ühiskonnaelus.

SAHHAROVI MÕTTEVABADUSE AUHINNA PLAKAT (1993)

FABIAN EDELSTAM (SÜND. 1965)

Rootsi

„PORTRAIT OF PAUL-HENRI SPAAK“, 2013

segatehnika lõuendil, 140 x 110 cm

Kunstniku kingitus aastast 2014

PAUL GRAHAM (SÜND. 1956)

Ühendkuningriik

NIMETU / BELFAST (BETOONPINK), 1988

foto alumiiniumil, 75 x 100 cm

Ostetud 1993. aastal Londonis asuva Anthony Reynolds Gallery kaudu

JÖRG IMMENDORFF (1945–2007)

Saksamaa

„WÄHLE“, 1979

guašš paberil 28 x 21 cm

Ostetud 1983. aastal Kölnis asuva Galerie Rudolf Zwirneri kaudu

JOSEF ANTALLI KIRJUTUSMASIN

Ungari

Euroopa Parlamendi kunsti- ja kultuurikogu

3. KODANIKE SUHTED AVALIKU HALDUSE JA KOHTUASUTUSTEGA

Kodanike ja nii valitsussektori kui ka valitsusväliste institutsioonide vahelised suhted, mida liigagi sageli varjutab usaldamatus, on teema, mis hakkab silma sellistes kunstikogu teostes nagu John Goudie Lynchi „Girokantoor“ (1983) ja Hannah Collinsi „Power is Work, Work is Power“ (1990)¹³.

J. G. Lynchi maalil näeme aknaga teenindusbürood, mis võib asuda mõnes pangas, ministeeriumis või avalik-õiguslikus asutuses. Lähemalt uurides märkame klaasil inimese peegeldust – naist kahe koti või kohvriga – ning mitmetähenduslikku, raskesti tõlgendatavat žesti kahe töötaja või ametniku poolt, kes on varjunud klaasi ja sildi „Gesloten“ taha, mis annab teada, et ettevõtte on juba suletud. Igapäevane olukord, mida Lynch on maalinud ja raami seadnud, omandab paradigmaatilise ja kriitilise mõõtme, mis toonitab, et võimud (institutsioonid või ametiasutused) keelduvad suhtlemast ja abistamast kodanikke, kes tuleb pöördumist tegema.

Distants, mis näib ületamatu, on veelgi suurem Hannah Collinsi fotodiptühhonil „Power is Work, Work is Power“ (1990), kus pildil kujutatud advokaat (keda iseloomustab tema poliitilise võimu sümbol – parukas) pöörab vaatajale selja ja näitab end kui umbisikulist ja kättesaamatut kuju.

Erinevalt kahest eespool mainitud teosest mõjub Galli väike joonistus kui kerge ja hooletu pühendus sotsiaalkindlustus- või pensioniametile.

JOHN GOUDIE LYNCH (SÜND. 1946)

Madalmaad

„GIROKANTOOR“, 1983

õli tahvlil, 60 x 52 cm

Ostetud kunstnikult 1983. aastal

GALLI (SÜND. 1944)

Saksamaa

„AN DAS VERSORGUNGSAMT“
(SOTSIAALAMETILE), 1983

pliiats paberil, 30 x 21 cm

Ostetud 1983. aastal Galerie Georg Nothelfer kaudu

HANNAH COLLINS (SÜND. 1956)

Ühendkuningriik

„POWER IS WORK, WORK IS POWER“, 1990

želatiin-höbetrükk, (diptühhon) kumbki 120 x 190 cm

Ostetud kunstnikult 1993. aastal

4. DEMOKRAATIAT ÄHVARDAVAD RISKID JA OHUD

Polariseerunud konfliktid, kogukondade vahelised erimeelsused, hirm tuleviku ees ning liigne järelevalve ja kontroll inimeste üle on teemad ja mured, mida käsitletakse mitmes kriisilukordi ja rahulolematust kajastavas kunstiteoses, mis ergutavad meid võtma nendel kujutatud tegelikkuse suhtes teadlikku seisukohta.

Willie Doherty on teinud foto linnamaastikust, oma kodulinna Derry inimitühjast uduloori mähkunud tänavast. Elanikke pole näha, nad on kas lahkunud või oma kodudes, lukustatud ukse taga. Väljajätmist kasutades tabab fotograaf olukorda, mida iseloomustavad varjatud vägivald ja pinged, ning märgistab selle sõnaga „**Enduring**“, mis tähistab vastupidavust, elujulisust, terviklikkust¹⁴.

Doherty kasutab seega seost sõna ja kujutise vahel, mida 20. sajandil tegid juba dadaistid, sürrealistid ja hiljem kontseptuaalkunstnikud. Ta kasutab seda semantilist ressursi, et osutada ajaloolisele, poliitilisele ja sotsiaalsele konfliktile Põhja-Iirimaal, ning viitab sõnumitele ja grafitile, mida vastasseisu mõlemad pooled on Derry müüridele jätnud¹⁵.

Need on lakoonilised ja esmapilgul mõistatuslikud sõnumid, näiteks nagu see, mis on kirjutatud diptühhile: „**Many have eyes but cannot see**“ (1992). Sõnad vasakul ja paremal tahvil, „Blind spot“ ja „Vanishing Point“ viitavad võib-olla nõ pimealadele, kuhu järelevalve silm, olgu kaamerate või patrullide kaudu, ei ulatu¹⁶.

Silma, mis võib näha ja tahtmatult kontrollida teatavaid territooriumi ja ühiskonnaelu valdkondi, on kujutatud häiriva ikonograafiaelemendina duo **TwoFourTwo** teoses „**Believe in me**“ (2005), kus suur inimsilmalaug paistab vanglatrelle meenutava metallvõre tagant.

Spetsiifilisele ajaloolisele ja sotsiaalsele kontekstile tuginedes on Doherty loonud pildi „Enduring“, mille tähenduse, kui selle geograafilist ja poliitilist tausta eirata, saaks üldiselt ekstrapoleerida mis tahes muudele kohtadele ja olukordadele, kus kodanikuühiskond avaldab ähvardava ohu suhtes vaikivat, kuid murdumatut vastupanu. Lisaks on Doherty teoses olemas tahe hoida elus mälestust konfliktini viinud sündmustest. Neid võib võtta hoiatusena, mis osutab vajadusele suurendada ühiskondade kodanikupädevust ja loomevõimet, et lahendada probleeme rahumeelselt, edendada koostööd ja hoiduda äärmuslikest vägivaldoluokordadest, mida kujutab **James Hanley** teos „**The Convert**“ (1992)¹⁷.

Kui riik muudetakse hirmuaparaadiks, mis ei teeni kodanikke, vaid kasutab neid ja tungib nende eraellu, muutub ta otsekuvi müütiliseks koletiseks Leviataniks. Sellist koletist võib näha ookeanist tõusmas Andrey Danieli apokalüptilisel, Bruegelile pühendatud triptühhoni *Triloogia: „Põhjuse ja tagajärje raskesti hoomatav tähendus“; „Leviatanide paaritumisaeg“; „Töölise X surm“* (2009).

Daniel viitab tõenäoliselt Thomas Hobbes'i teosele „Leviathan“ (1651) ning avaldab ühtlasi austust 16. sajandi maalikunstnikule Pieter Bruegelile. Täpsemalt peab ta silmas Bruegeli meistriteost „Dulle Griet“ (ca 1564). Maal kuulub Antwerpeni muuseumi Museum Mayer van den Berghi kolleksiooni ning see kujutab flaami folkloorist tuntud tegelast Dulle Griet vaatamas pörgu suhu, mis on võtnud Leviatani näo kuju¹⁸.

Nii nagu Bruegeli maale võis 16. sajandil võtta rahvakultuuri visuaalsete dokumentidena, on Danieli triptühhoni tegelased tavalised inimesed 21. sajandist: vasakul paneelil näeme turiste, paremal ehitajaid. Neid tabab järsku kosmiline kataklüsm, mis kogu elu segi paiskab.

Bulgaarias leidis Daniel tunnustust kui „kunstnik, kogukonnajuht, kolleeg ja mentor ning temast sai üks Bulgaaria kunsti juhtfigureid ning 20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse Bulgaaria maalikunsti edasiviijaid.“ Nagu üks kunstniku loomingu parimaid tundjaid on öelnud, uskus ja väitis Daniel, et kunstnikud peaksid tähendust sünteesima: „*Ja kui me ei õpi tähendust leidma, sünteesima tähendust enda ja teiste jaoks, väga suurte inimrühmade jaoks, siis on meie eksistents pigem teatavat sorti vegeteerimine.*“¹⁹

Muid ohte ja katastroofo – terrorism, sõda, vandalism jne –, mis ohustavad ka demokraatiat ja vabadust, on humoorikalt kujutanud **Flo Kasearu** joonistuste sarjas „**Muuseumidirektori hirmud**“ (2014). Näiliselt koomilistel stseenidel on sügavam tähendus: nad väljendavad ajakirjanduslikele karikatuuridele omast lähenemisviisi kasutades hirmu ebakindla tuleviku ees, näidates äärmuslikke ja katastroofilisi olukordi, millesse võib sattuda mis tahes avalik-õiguslik või eraõiguslik institutsioon.

Kriitikameeleta mõtlemise ja võõrandumise tagajärje annab väga ilmekalt edasi **Yannis Gaitis** oma allegoorilisel õlimaalil „**Paraad**“ (1983). See kujutab ajupestud homogeenset inimmerd, kus ühetaolised inimesed on muutunud kattuvates ridades seisvaks silmapiirini ulatuvaks võõrandunud karjaks. Gaitis annab sellele rangetes ridades inimmassile ka veidi humoorika noodi, mis aitab meil lämmatava ühetaolisusega ühiskondliku süsteemi kujutat paremini seedita.

Dan Wolgers tekitab ebakindlust oma teosega „**End of the public road**“ (1995), kus vaataja tunneb end ära sõidukijuhis, kelle auto peegeldub tee ääres seisval oleval sinisel metallmärgil. Kui tõlgendame avalikku teed tsivilisatsiooni ja õigusriigi põhimõtte metafoorina, siis saab Wolgersi fotot pidada mitmeti mõistetavaks hoiatuseks kõige selle kohta, mis jääb väljapoole ala, kus valitseb õiguskindluse põhimõte.

WILLIE DOHERTY (SÜND. 1959)

Ühendkuningriik

„ENDURING“, DERRY, 1992

mustvalge foto alumiiniumil, 125 x 190 cm

Ostetud 1993. aastal Londonis asuva Matt's Gallery kaudu

DAN WOLGERS (SÜND. 1955)

Rootsi

„HÄR SLUTAR ALLMÄN VÄG“ (SEERIA)

„END OF PUBLIC ROAD III“, 1995

Cibachrome, eksemplar 1/3, 162 x 196 cm

Ostetud Patrik Förbergilt

WILLIE DOHERTY (SÜND. 1959)

Ühendkuningriik

„MANY HAVE EYES BUT CANNOT SEE“, 1992

C-print fotod tekstiga (diptühhon) (vasakul: Vanishing point, paremal: Blind spot); 122 x 184 cm (igauks) märgistatud (tagaküljel)

Ostetud 1992. aastal Dublinis asuva Oliver Dowling Gallery kaudu

ANDREY DANIEL (1952–2019)

Bulgaaria

TRILOGIA: „THE ELUSIVE MEANING OF CAUSE AND EFFECT“, 2009

BRUEGELILE; „THE MATING SEASON OF THE LEVIATHANS“; „THE DEATH OF THE WORKER X“

õli lõuendil, 170 x 160 cm igaüks (triptühhon)

initsiaalidega ja dateeritud (vasakpoolse ja keskmise paneeli alumises vasakus nurgas ja parempoolse paneeli alumises paremas nurgas)

Ostetud kunstnikult 2011. aastal

FLO KASEARU (SÜND. 1985)

Eesti

„MUUSEUMIDIREKTORI HIRMUD“, 2014

pliiats, paber
65 × 50 cm (igaüks)

JAMES HANLEY (SÜND. 1965)

lirimaa

„THE CONVERT“, 1992

õli tahvlil, 175 × 121 cm

signeeritud ja pealkirjastatud (tagaküljel)

Ostetud kunstnikult 1993. aastal

TWO/FOUR/TWO

(1996. AASTAL LOODUD KUNSTIRÜHMITUS)

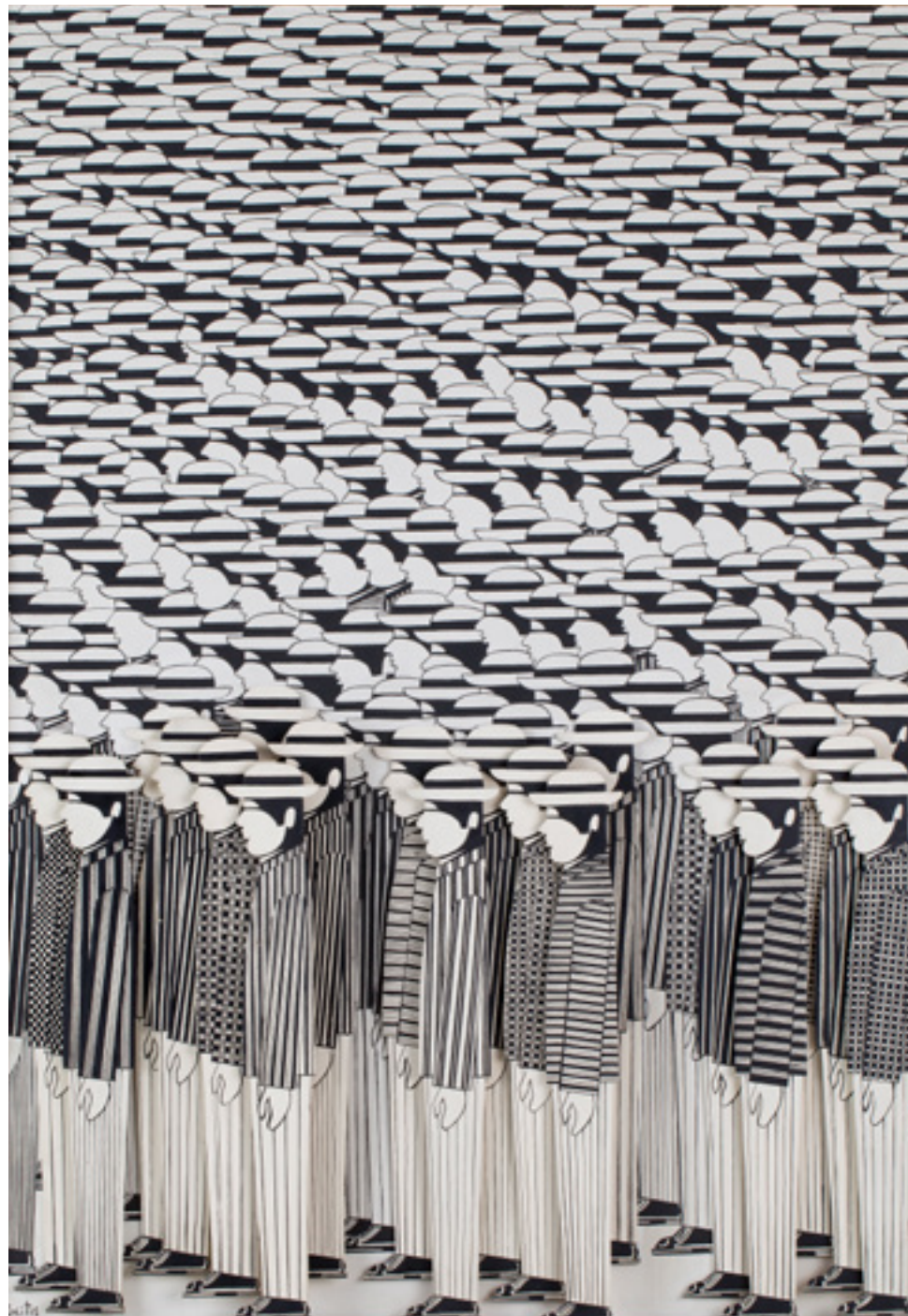
COSTAS MANTZALOS (SÜND. 1963) JA CONSTANTINOS KOUNNIS (SÜND. 1973)

Küpros

„BELIEVE IN ME“, 2005

foto, perspex, metall, valgustus, 62 x 60 cm

Ostetud kunstnikelt 2007. aastal

YANNIS GAITIS (1923–1984)

Kreeka

„THE PARADE“, 1983

õli puidul, 160 x 115 cm

signeeritud (all vasakul)

Ostetud kunstnikult 1983. aastal

5. MASSIMEEDIA JA DEMOKRAATIA

Olaf Metzeli ja Antoni Clavé teoste keskmes on eelkõige võimu, meedia ja üldsuse vahelised suhted. Metzeli eksplitsiitsem ja provokatiivsem teos on muutunud ajakirjandus uudised teatavaks ülekullatud iidoliks.

Võim teavitada üldsust, aga ka moonutada üldsuse arusaama ja arvamust igapäevasündmustest on **Olaf Metzeli** kunstis korduv teema. Suurpaneel „**Il Messagero, mercoledì 12. ottobre 1988**“ (1989) koosneb pealkirjas nimetatud kuupäeval välja antud Itaalia ajalehe metallist trükimaatriksitest. Maatriksitesse graveeritud sensatsioonilised sündmused – inimröövid, terroriaktid, tragöödiad – on muutunud tänapäeva lugejate jaoks reljeefse kunstiteose keeruka pragunenud pinna tõttu peaaegu loetamatuks.

Antoni Clavé teos maalib pildi ajakirjandus uudiste väärtusest ja nende levikust linnaruumis. „**New York II**“ (1989) viitab kultuuri levikule, selle kasutustsüklile, kiirele kulumisele ja uuega asendamisele. Pop-poeetika ja kollaaži kasutamine – pinnale kantud ajalehed ja ajakirjad – läheb kokku Ameerika Robert Rauschenbergi kunstiloominguga 1960. aastatel: kujutised on omavahel palimpsestina läbi põimunud ja neid on siia-sinna hooletult tõmmatud erksa värviga teravdatud.

Ajalehtedes ilmunud uudistele viitamine tekstide ja fotode abil on aluseks ka teosele „**Wall**“ (2008), milles multimeediakunstnik **Anna Baumgart** toob esile Euroopa ajaloo konkreetsele ajahetkele iseloomuliku raske ja traagilise tegelikust elust võetud olukorra.

Ühe skulptuuri jalale suurtähtedega kirjutatud kiri „Reuters Forum“ – uudisteagentuur – viitab skulptuuri ikonograafilisele päritolule. Visuaalseks võrdlusmaterjaliks ongi pressifoto, millel on jäädvustatud rühm Berliini elanikke, kes põgenevad pärast evakueerumist oma kodust 1961. aasta augustis. Foto tegemise päeval oli üha raskem linna kaheks lõiganud müürist teisele poole pääseda ja see muutus surmavaks barjääriks, mis sümboliseeris järgmistel aastakümnetel nõukogude bloki ja lääne vahelist sügavat ideoloogilist lõhet. Kuni 1989. aastani, mil müür lammutati. Fotod selle ajaloolise hetke jäädvustusega on **Frank Thieli** sarja „**Berlin**“ (1990) aluseks.

Baumgart viitab oma skulptuuride fotoajakirjanduslikule päritolule, jagades iga inimese kaheks selgeks pooleks: hallikad toonid esiküljel ja puhas valge tagaküljel. See värvieristus peegeldab rühma kahemõõtmelist päritolu ja selle ülekandmist fotolt kolmemõõtmelisse ruumi.

Kuigi skulptuurid on palju abstraktsemad kui originaalfoto ega näita üksikasjalikult inimeste nägu, muudab Baumgart inimkujud silmatorkavalt realistlikuks nende kantavate esemete, sealhulgas karpide ja kottide tekstuuri üksikasjaliku imiteerimisega. Fotol Berliini kodanike asenditest ja žestidest peegelduv kiireloomulisuse ja hirmu tunne on vaigust inimkujudes pehmendunud. Seda materjali on laialdaselt kasutanud ka teised silmapaistvad kaasaegsed skulptorid, nagu Juan Muñoz või Keith Edmier.

OLAF METZEL (SÜND. 1952)

Saksamaa

„**IL MESSAGERO, MERCOLEDI 12. OTTOBRE 1988**“, 1989

ajalehemaatriks alumiiniumil, 237 x 310 x 27 cm

Ostetud 1990. aastal Berliinis asuva Galerie Fahnenmann kaudu

ANTONI CLAVÉ (1913–2005)

Hispaania

„NEW YORK II“, 1989

eri materjalid, 162 x 130 cm

signeeritud ja dateeritud (all paremal)

Ostetud kunstnikult 1991. aastal

ANNA BAUMGART (SÜND. 1966)

Poola

„WALL“, 2008 (VIIEST SKULPTUURIST KOOSNEV ANSAMBEL)

akrüülvaik ja akrüülvärv, 123 cm (iga kuju kõrgus)

Ostetud 2009. aastal Varssavis asuva Fundacja Lokal Sztuki kaudu

FRANK THIEL (SÜND. 1966)

Saksamaa

MAUERABRISS IN DER HÖHE DES ALFRED DÖBLIN-PLATZES
IN BERLIN-KREUTZBERG

Sari „Berlin“ (6 fotot) (1990)

19.50 x 58.50 cm

Saksamaa parlamendi kunstikogu pikaajaline laen

FRANK THIEL (SÜND. 1966)

Saksamaa

BRANDENBURGER TOR IN BERLIN, NOVEMBER 1989

Sari „Berlin“ (6 fotot) (1990)

19.50 x 58.50 cm

Saksamaa parlamendi kunstikogu pikaajaline laen

FRANK THIEL (SÜND. 1966)

Saksamaa

MAUER AN DER SCHILLING-BRÜCKE IN BERLIN-KREUTZBERG, JUNE 1990

Sari „Berlin“ (6 fotot) (1990)

19.50 x 58.50 cm

Saksamaa parlamendi kunstikogu pikaajaline laen

FRANK THIEL (SÜND. 1966)

Saksamaa

MAUER IN BERLIN-KREUTZBERG, DEZEMBER 1989

Sari „Berlin“ (6 fotot) (1990)

19.50 x 58.50 cm

Saksamaa parlamendi kunstikogu pikaajaline laen

FRANK THIEL (SÜND. 1966)

Saksamaa

MAUER AM MARTIN GROPIUS-BAU IN BERLIN-KREUTZBERG, JUNI 1990

Sari „Berlin“ (6 fotot) (1990)

19.50 x 58.50 cm

Saksamaa parlamendi kunstikogu pikaajaline laen

FRANK THIEL (SÜND. 1966)

Saksamaa

BERLIN-SPANDAU, JULI 1990

Sari „Berlin“ (6 fotot) (1990)

19.50 x 58.50 cm

Saksamaa parlamendi kunstikogu pikaajaline laen

6. DEMOKRAATIA JA LINNAMUUTUSED

Bulgaaria kunstnike omavahel seostatavad teosed käsitlevad kriitilisel ja näitlikul viisil Bulgaaria Euroopa Liiduga ühinemise mõju inimeste elule eri aspektides.

Nadezhda Oleg Lyahova teos „Motif I (State Machine)“ on osa projektist „Globally and on a Long-term Basis the Situation is Positive (2007–2009)“, mis hõlmab Sofia tänavatel filmitud lühikesi videoid ja mitut digitrükitõmmist lõuendil („motiivid“), mis on staatilised pildid neist videotest.

See digitrükitõmmis viitab ülemäärasele linnaarendusele ja valitsuse sekkumisele suurlinnade kavandamisse. Ekskavaatorite read, mis on joondatud horisontaalsetesse ridadesse, nagu tulnukate sõjavägi primitiivses videomängus, sümboliseerivad ulatuslikku ehituspilavikku, mis pärast Bulgaaria Euroopa Liiduga ühinemist puhkes. Nagu Lyahova ise on märkinud:

„Pärast ELiga ühinemist 1. jaanuaril 2007 anti Bulgaariale täisliikme staatus. Seega tekkis võimalus osaleda kõigis „eriotstarbelistes“, „piirkondlikes“, „innovatiivsetes“, „piiriülestes“ ja „mitmekultuurilistes“ projektides, mille eesmärk on rakendada „ELi norme“ ja võimaldada meil kasutada ära ELi pakutavaid „mitmesuguseid võimalusi“.

Saabusid ettevõtlikud investorid, kes töid kaasa igasuguseid seadmeid ja inimesi. Algas intensiivne ehitustegevus. Ümbruskonnas möirgasid masinad. Betoon ja raud tõrjusid välja roheline rohu. Mürina, pori ja tolmupilvede keskel toimetavad entusiastlikud inimesed ja masinad iga päev, et ehitada meie Euroopa tulevikku.²⁰“

Lyahova kriitiline ja skeptiline visioon saab idealistliku vastukaalu Poola illustraatori ja maalikunstniku **Rafal Olbinsky** plakati idüllilises kujunduses, kus Itaalia renessansiajastu naisekujutisi meenutav Europe magab rahumeelselt idüllilises looduses ja tema unenägudest kerkivad Poola sümboolsed hooned.

Vasilena Gankovska maal „An Afternoon at Burggarten #2“ (2007) on õhuline pilt röömsast linnaruumi nautimisest – noored kogunevad õhtupoolikul muretult Viini Burggarteni pargi murul.

Kui Oleg Lyahova töö oli seotud uue linna ehitamisega, siis duo **Missirkov & Bogdanov** teos „Weekend 2126. The Valchevs“ (2008) vaatleb hoopis minevikku, kommunistliku režiimi institutsioonilist arhitektuuri, täpsemalt Bulgaaria Kommunistliku Partei memoriaali Buzludža mäel (1981), mida praegu peetakse erakordseks monumentaalmälestiseks ning mis mõjub endiselt futuristlikult ja ulmeliselt.

UFO-kujuline hoone (brutalistlik, retrofuturistlik lendav taldrik) kõrgub fantaasiamaastiku taustal, kus liiguvad ja lendlevad ringi rahvariidekostüümidesse riietatud perekonnaliikmed.

Nagu kriitikud on osutanud:

„Maalil „Weekend 2126. The Valchevs“ (2008) on kujutatud Valchevite perekonda Buzludža mäenõlval päikeselist pühapäeva veetmas. Mõned pereliikmed on hakanud pärast mäenõlval maandumist keset lagedat maastikku isegi rahumeeli pilli mängima. Kuigi stseen viitab taas esile manatud vanale ajale ja poolenisti unustatud uuele, on tegelikult tegemist tulevikuga. Seda hoolimata kujutatud perekonna rahvariide- ja keskajasegustest kleitidest, tuunikalaadsetest särkidest ja käsitsi valmistatud muusikariistadest, mis meenutavad ammu unustatud, kuid popkultuuriks saanud folkloori. Missirkovi ja Bogdanovi maal pakub võimalikku varianti sellest, kuidas Buzludžat võidakse mitu põlvkonda hiljem näha ja väärtustada.²¹“

RAFAL OLBINSKI (SÜND. 1945)

Poola

„LA POLOGNE DANS L'U.E.“

Maalitud liikmeks saamise puhul

64 x 80 cm

NADEZHDA OLEG LYAHOVA (SÜND. 1960)

Bulgaaria

„MOTIF I (STATE MACHINE)“, EKSEMPLAR 1/4, 2008

digitaaltrükk paberil, 59 x 64 cm

Tekst pildil „GLOBALLY AND ON A LONG-TERM BASIS THE SITUATION IS POSITIVE“

Ostetud kunstnikult 2011. aastal

VASILENA GANKOVSKA (SÜND. 1978)

Bulgaaria

„AN AFTERNOON AT BURGGARTEN #2“

SARI „A BURGGARTEN AFTERNOON“, 2007

õlivärv, marker lõuendil

BORIS MISSIRKOV (SÜND. 1971) JA GEORGI BOGDANOV (SÜND. 1971)

Bulgaaria

„VALCHEVS FAMILY, BUZLUDZHA PEAK“

(SARJAST „WEEKEND 2126“, TÖMMIS 3 + 1), 2008

digitaalne pigmenttrükk, 81 x 118 cm

Ostetud kunstnikelt 2011. aastal

7. KUNSTI DEMOKRATISEERIMINE

Kunst igapäevaelus, käesoleva hetke peamised teemad ja sotsiaalsed probleemid, nagu kultuuri ja turu vahelised suhted, rändevood või perekond, avalduvad erilise rõhuga järgmistes teostes.

Grafiti on praegu kõikjal maailmas üks poliitiliselt ja sotsiaalselt aktiivsemad ning üks kõige tõhusamad, vaidlustavamad ja üldiselt tuntud kunstilisi väljendusvorme. **Jaani Elkeni** teos „**Knock, Knock Knocking On Heaven's Door**“ (2007) on jõulise joonega, tašismi ja grafiti sugemetega maal. Pärast hüperrealismi perioodi hakkas Elkenit võluma alternatiivne tänavakultuur, mida ta Lasnamäe getopiirkonnas elades sageli märkas, kuna pidi enne oma ateljeesse jõudmist läbima mitu linnakultuurisümbolitega kaetud hoonekorrust.

Joep van Lieshouti „**Medicijnkastje**“ (1992) on neutraalset halli värvi, ilmetu välimusega metallist kast – tööstusliku mudeli reproduktsioon. See on näide tagasihoidlikust ja kontseptuaalsest kunstiobjektist, kus kunstniku autorsus ja isiksus justkui puuduks. Kuid teos on vastuoluline, sest kapi ust avades leiame eest kunstniku signatuuri, mis on suurte tähtedega ukse siseküljele kantud.

Kunstnik asutas 1995. aastal studio Atelier Van Lieshout, kus järgib kunstigeeniuse müüdi õonestamise meetodikat. Selleks et luua kasulikku ja loomingulist kunsti, milles on teatav annus huumorit ja mis on ühtlasi ühiskonna teenistuses, võttis Van Lieshout kasutusele multidistsiplinaarse kunstipraktika, mille abil ta loob kunsti, disaini ja arhitektuuri piiridel teoseid, uurides tarbekunsti ja masstootmisega seotud funktsionaalsete objektide vahelist õhukest piirjoont.

Tööstuse ja turunduse poolt standardtoodeteks ja reklaamiartikliteks muudetud toiduainete tootmine ja tarbimine on keskne motiiv **Marko Blažo** austusavalduses Andy Warholile. Selles viidatakse sõnaselgelt Ameerika kunstniku 1962. aasta seeriale 32st Campbelli supipurgist, millest on nüüdseks saanud oluline popkunsti maamärk. Teosel „**Warhol 1**“ (2007) on Blažo paigutanud konservsupi purgi ümber Vana-Kreeka ja Vana-Rooma ajastu sammasportikuse. Välispidine Vana-Rooma ja klassikalise kunsti meenutav purgiümbris viitab teatavale seosele klassikalise kultuuri ja massikultuuri vahel.

Rändeliikumised ning nende suur mõju perele ja ühiskonnale on üks Malta kunstniku **Ruth Bianco** loomingu keskseid teemasid, mis väljendub näiteks projektides „Connecting geographies“ ning „Tidal dialogues and transit zones“, mis arendavad territooriumide ja piiriülese liikumise teemasid käsitlevat teaduspõhist kunstipraktikat.

Polüptühhoni „**Lines of migration**“ (2020–2021) väljendusriikas kollaaž ning sümbolite ja lühilausevõtte kommunikatiivne tõhusus seovad selle nn tänavavõi protestikunstiga. Kunstniku enda sõnul on käsitöönduslik ja kombatav kvaliteet tema loomingus olulisel kohal, seda enam, et töö valmis Covid-19 pandeemia ajal, mil kogu maailm oli sunnitud suhtlema kaugteel ja hoidma distantsi.

Edith Karlsoni „**Pere**“ (2019) vaatleb perekondlikke sidemeid ebatavalise nurga alt. Karlson töötab sageli eluka- või loomataoliste tegelastega, olgu nad pärit väljasurnud loomade seast või keskaegsetest loomakujutistest, mida on hiljem kajastatud fantaasiakirjanduses ja -filmides. Edith Karlsoni loomingut kirjeldatakse mõnikord muinasjutulisena, kuna tema loomaskulptuurid ja elukad kujutavad inimloomust ja -käitumist, et teha kriitilisi märkusi nüüdisaegse ühiskonna kohta.

RUTH BIANCO

Malta

„**LINES OF MIGRATION**“, 2020–21

kollaaž, diptühhon käsitsi valmistatud paberil

Kogu kompositsiooni mõõtmed koos raamiga 160 cm × 250 cm

JAAN ELKEN (SÜND. 1954)

Eesti

„KNOCK, KNOCK KNOCKING ON HEAVEN'S DOOR“, 2007

akrüül lõuendil, 160 x 200 cm

signeeritud ja dateeritud (all paremal), pealkirjastatud (üleval keskel)

Ostetud kunstnikult 2007. aastal

JOEP VAN LIESHOUT (SÜND. 1963)

Madalmaad

„MEDICIJNKASTJE“, 1992

vormitud vaik, 50 x 50 x 10 cm

signeeritud (ukse siseküljel)

Ostetud 1992. aastal Amsterdams asuva Galerie

Fons Welters kaudu

MARKO BLAŽO (SÜND. 1972)

Slovakkia

„WARHOL 1“, 2007

segatehnika lõuendil

100 x 80 cm

Ostetud kunstnikult 2010. aastal

EDITH KARLSON (SÜND. 1983)

Eesti

„FAMILY“, 2019

betoon, metall, eri materjalid

Varieeruvad mõõtmed, kõrgus ligikaudu 120 cm

MÄRKUSED

1. „Võime probleeme nimetada ja/või ümber nimetada on üks kunstiteoste kõige efektiivsemaid saavutusi ning kunstiteosed võivad aidata tuvastada probleeme ja pakkuda lahendusi väga laial tasandil.“ Lvova, M.: *Art and Democracy: Citizens' Creative Energy as a Force for Social Change*. (Kunst ja demokraatia. Kodanike loomeenergia kui sotsiaalsete muutuste jõud) Dayton: Kettering Foundation, 2017
2. Kunstiteadlased on selle kohta öelnud järgmist: „Võtsime „Artists for Democracy“ (AFD) lähtepunktiks, et uurida Ühendkuningriigi kunsti sidemeid riikidevahelise solidaarsusega, mida on kujundanud ränne ja poliitiline aktivism. AFD ajaloost ilmneb festival kui kunstivorm ja -praktika, mis hõlmab reklaame ja plakateid, kunstiteoseid, fotosid, filme, masinaid ja helisid, osalust, etendusi, loenguid ja slaidiprogramme eri päritolu kunstnike poolt, et käsitleda ühiselt poliitilisi sündmusi [...]“. „Precarious Solidarities: Artists for Democracy“ (1974–77), veebruar 2023. Ürituste programm, sealhulgas vestlusringid, kus osalevad teiste hulgas Cecilia Vicuña: „To Organise Dreaming“ või „To Organize Dreaming was the dream“; Wing Chan ja David Morris: „Precarious Solidarities“; ja Hannah Healey: „Artists for Democracy and experimental art as solidarity practice“. Veebisümposium Zoomi kaudu, mille korraldab Afterall Research Centre, University of the Arts London.
3. Euroopa Parlamendi 28. märtsi 2019. aasta seadusandlik resolutsioon ettepaneku kohta võtta vastu Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus, millega luuakse programm „Loov Euroopa“ (2021–2027) ja tunnistatakse kehtetuks määrus (EL) nr 1295/2013 (COM(2018)0366 – C8-0237/2018 – 2018/0190(COD))
4. Euroopa Parlamendi 19. jaanuari 2016. aasta resolutsioon kultuuridevahelise dialoogi, kultuurilise mitmekesisuse ja hariduse rolli kohta ELi põhiväärtuste edendamisel (2015/2139(INI))
5. (Euroopa Parlamendi kunstikogu arhiiv)
6. Samas.
7. Samas.
8. Kunstniku perekonna esitatud dokumendid (Euroopa Parlamendi kunstikogu arhiiv)
9. Samas.
10. Samas.
11. WINTLE, Michael, „Europe on Parade“, kogumikus SPIERING, Menno ja WINTLE, Michael (toim.): Ideas of Europe since 1914: The legacy of the First World War, Palgrave Macmillan, 2002, lk 121–124.
12. Aastatel 1977–1982 tegi Immendorff pealkirja „Café Deutschland“ all rea maale, joonistusi ja trükitõmmiseid, millel kujutatakse metafoorselt Ida- ja Lääne-Saksamaa vastandlikke ideoloogiaid. <https://www.moma.org/collection/works/80069>
13. Mathews, D.: The Ecology of Democracy. Ameerika Ühendriigid: Kettering Foundation Press, 2014.
14. „Respect, retrait, ellipse: Willie Doherty est la représentation oblique du conflit irlandais. (...) De l'oeuvre de Willie Doherty - photographies, photomontages et videos - est difficile de comprendre les enjeux, tant plastiques que politiques, si l'on ne rapelle pas, avec Declan MacGonagle, le sens de l'expression « longue guerre » et la definition des murals de Derry : « longue guerre » fut utilisé par le mouvement republicain irlandais pour definir le processus global dans lequel ses membres se trouvent impliqués depuis les années soixante-six, mais, comme le souligne Declan MacGonagle, l'expression se refere également a une guerre bien plus longue - inachevable ? - menée pendant des siecles entre Anglais et Irlandais“. Dominique Baqué: Pour un nouvel art politique. De l'art contemporain au documentaire, Flammarion - Champs arts, 2009, lk 189–193.
15. „Quant aux murals qui scandent les murs de Derry, et auxquels pour une part Doherty emprunte son lexique plastique, ils representent, doublement et sur un model paradoxal, le langage revolté des deposeés, des dominés, et le langage de ceux qui detiennent pouvoir et privileges. (...)“ Samas.
16. „Doherty a articulé l'ensemble de son oeuvre autour du conflit et de ses modalités de représentation (...) Longtemps, les productions de Doherty se presenterent sous la forme de photo-textes : des photogrtaphies, noir et blanc pour la plupart, de grand format, evoquant soit des paysages apparamment tranquilles, soit des spaces urbaines soumis à la propagande, a la surveillance et au controle militaire, que venait barrer un texte laconique, aphoristique parfois - inscription du concept et de la revendication au coeur de la representation.“ Samas.
17. Alors que les autorités s'empresent aujourd'hui d'enlever, d'effacer tout signe de conflit, la photographie de Doherty s'applique au contraire à maintenir vivant le souvenir de ce qui déchira le pays, à exiger un devoir de mémoire“. Samas.
18. <https://museummayervandenbergh.be/en/zoektocht-naar-bruegel>
Põhjalikum analüüs: Bernadette Van Haute: “Dulle Griet’ in seventeenth century Flemish painting: a risible image of popular peasant culture”, Acta Academica 2011 43(2): 1–40). Unisa Institutional Repository (UnisaIR), University of South Africa.
19. Stefan Dzhambazov räägib Andrey Danielist, osutades vestlusele, mis avaldatakse veebisaidil вьпреки.com. Vt: <https://nha.bg/en/page/exhibition-andrey-daniel---the-last-7-years-at-academia-gallery>
20. https://openartfiles.bg/en/files/download/1210/181207-183127_NOlyahovaPDF_web.pdf
21. Marie Bromander ja Sebastian RYPSON: „Monumental Negligence – or, how Bulgarian artists fight against monumental amnesia“, 2019. <https://independent.academia.edu/MarieBromander>

LISAMATERJAL

NÄITUSED

Structures de domination et de démocratie, Centre Pompidou, Paris, 2018

Poéticas de la democracia. Imágenes y contra-imágenes de la Transición. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, Madrid, 2018-2020.

Artists for Democracy (exhibition and archival display exploring the 1970s art and activism of the collective organisation "Artists for Democracy"). Presented by England & Co at the Horse Hospital, London, 2023.

RAAMATUD

Michael Wintle: "Europe on Parade" in SPIERING, Menno & WINTLE, Michael (Ed.): *Ideas of Europe since 1914: The Legacy of the First World War*, Palgrave Macmillan, 2002. (EN)

Korza, P., Schaffer, B., & Assaf, A.: *Civic dialogue, arts & culture: findings from Animating Democracy*. Washington, DC. : Americans for the Arts, 2005 (EN)

Politik & Kunst - Kunst & Politik; Künstler und ihre Werke in den Bauten des Deutschen Bundestages in Berlin / Politics and Art - Art and Politics. Artists and Their Works in the Buildings of the German Parliament. Edited by order of the German Bundestag, by Dr. Andreas Kaernbach and Roger Sonnewald. Edition J.J. Heckenhauer, Berlin, 2005. (DE)

Dominique Baqué: *Pour un nouvel art politique. De l'art contemporain au documentaire*, Flammarion - Champs arts, 2009 (FR)

Joëlle Zask: *Art et démocratie. Les peuples de l'art*. Collection: Intervention philosophique. Presses universitaires de France, Paris, 2014 (FR)

Iván López Munuera: *Los encuentros de Pamplona (1972) como laboratorio de la democracia* (tesis doctoral). Universidad Complutense, Madrid, 2016 (ES)

F. de Meredieu: *Histoire matérielle et immatérielle de l'art moderne et contemporain*, Larousse, 2017. (FR)

Latorre, Guisela: *Democracy on the Wall. Street Art of the Post-Dictatorship Era in Chile*, 2019 (EN)

<https://ohiostatepress.org/books/titles/9780814214022.html>

Bill Posters: *The Street Art Manual*, Laurence King Publishing, 2020 (EN)

ARTIKLID

Robert, P. : « Les deux temps des arts visuels en démocratie: l'humanisme démocratique de l'art moderne et la démocratie praticable de l'art contemporain ». *Nouveaux Cahiers du socialisme*, 2016, (15), 67-76 (FR)

Puello, L. (2020). « Art and democracy. Exploring new ways to work creatively with citizens ». *Palobra*, 20(1), 64-74. (EN)
<https://doi.org/10.32997/2346-2884-vol.20-num.1-2020-3225>

VEEBISAIDID

<https://art-collection.europarl.europa.eu/en/>

<https://www.tate.org.uk/tate-etc/issue-42-spring-2018/opinion-john-paul-stonard-art-democracy>

<https://www.tate.org.uk/visit/tate-liverpool/display/democracies>

<https://www.tate.org.uk/art/art-terms/c/community-art>

NÄITUSEL OSALEVAD KUNSTNIKUD

<https://www.francoiseschein.com/>

<https://www.goudielynch.fr/>

<http://hannahcollins.net/>

<https://www.twofortwo.com/>

<https://www.jameshanley.net/>

<http://www.danwolgers.com/>

<https://www.paulgrahamarchive.com/>

<https://imma.ie/artists/willie-doherty/>

<http://www.flokasearu.eu/>

<https://www.frieze.com/article/olaf-metzel>

<https://www.antoni-clave.org/biographie/>

<https://www.missirkovbogdanov.com/>

<http://www.jaanelken.com/>

<https://www.ateliervanlieshout.com/>

<http://www.ruthbianco.com/Biodata.html>

<https://www.artnews.com/art-news/news/estonia-2024-venice-biennale-edith-karlson-1234649323/>

**ÜHESKOOS
DEMOKRAATIA
HEAKS**

Liitu kogukonnaga uheskoos.eu

Üheskoos.eu kogukond ühendab inimesi, kes toetavad demokraatiat ja tahavad selle nimel järgmiste Euroopa Parlamendi valimiste eel tegutseda. Üleeuroopalise võrgustiku eesmärk on jagada teadmisi, omandada uusi oskusi ning innustada kõiki 2024. aasta valimistel hääletama.

